

Мақала туралы мәлімет / Содержание

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых «МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»

The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE»

Жинақ	IV, Атырау, 8/04/2026, 2026 ж.
ISBN	978-601-262-638-4
Секция	СЕКЦИЯ IV. ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ / ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ Секция IV.II. Цифрлық технологиялар жағдайындағы құқықтық жүйені дамыту және құқық қолдану тәжірибесі / Развитие правовой системы и практика правоприменения в условиях цифровых технологий
Жинақтағы рет нөмірі	№ 083
Мазмұндағы беті	413
Жарияланған беттері	413-417
Автор(лар)	Мұқитова Ұлжан Бекболатқызы
Мақала атауы	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРҒА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫ
Мазмұндағы жазылуы	Мұқитова Ұ.Б., Кулбаева М.М. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРҒА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫ

Ескерту: бет нөмірлері жинақтың соңындағы «МАЗМҰНЫ» бөліміндегі жарияланған беттерге сәйкес берілді.

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРҒА
ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫ»**

Мұқитова Ұлжан Бекболатқызы

umukitova@bk.ru

«Құқықтану» білім бағдарламасының 2-курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, доктор PhD, қауымдастырылған профессор-Кулбаева М.М.

Қазіргі жаһандану және цифрландыру дәуірінде экономикалық қатынастардың күрделенуі мен қарқынды дамуы экономикалық қылмыстардың жаңа түрлерінің пайда болуына алып келіп отыр. Қаржы алаяқтығы, көлеңкелі экономика, салықтан жалтару, жалған кәсіпкерлік, заңсыз ақша айналымы, трансұлттық экономикалық қылмыстар мемлекеттердің экономикалық қауіпсіздігіне тікелей қауіп төндіріп отыр. Осы үдерістер экономикалық қылмыстармен күресте тек қылмыстық- құқықтық шаралармен шектелу жеткіліксіз екенін көрсетеді.

Экономикалық қылмыстардың алдын-алудың тиімді тетігі – экономикалық қатынастарды жүйелі, нақты және заманауи нормативтік-құқықтық реттеу болып табылады. Дәл осы құқықтық реттеу экономикалық субъектілердің заңды ірекет шегін айқындай отырып, құқық бұзушылықтың алдын-алуға мүмкіндік береді. Сондықтан экономикалық қылмыстардың пайда болу себептерін тек қылмыстық-құқықтық олқылықтар тұрғысынан талдау аса маңызды.

Қазақстан Республикасында экономикалық реформалар, цифрлық экономикаға көшу, кәсіпкерлік қолдау саясаты және халықаралық экономикалық интеграция ясында экономикалық қатынастарды реттеуін заңнамалық база қарқынды түрде жаңартылып келеді. Алайда, қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілердің бір-бірімен үйлеспеуі, құқықтық олқылықтар мен бақылау тетіктерінің әлсіздігі экономикалық қылмыстардың өсуіне себеп болып отыр. Осы жағдайлардың барлығы зерттеліп отырған тақырыптың өзектілігін айқындауда.

ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев: - әлеуметтік немесе экономикалық саладағы алаяқтық қылмыстарға қарсы күресті күшейту қажет. Сондай-ақ, біз барлық заң бұзушылықтарды – ұсақ бұзақылардан, вандалдардан және ұрылардан бастап, ұйымдасқан қылмыс өкілдеріне және әрине, қоғамымызды тұрақсыздандыруға тырысатын арандатушыларға дейін – қатаң түрде жауапқа тартуымыз керек. Бұл өзекті және басты міндет деп айтуға болады.

2026 жылдың 28 қаңтарында Президент Қаржылық мониторинг агенттігінде өткен жиында экономикалық қылмыстар мен капиталды заңсыз шығару схемаларына қарсы әрекеттердің маңыздылығын күшейту керектігін айтты. Ол бұл ұйымның рөлі экономикалық және ұлттық қауіпсіздік жүйесінде өте маңызды екенін атап өтті.

Қ.Тоқаев экономикалық қылмыстар, әсіресе алаяқтық, капиталды заңсыз шығару және қаржылық заң бұзушылықтар туралы мәселелерді шетелдік және ішкі саясат тұрғысынан маңызды деп санап, олармен күресті күшейту қажет екенін бірнеше рет мәлімдеді. Ол құқық қорғау органдары мен қаржылық бақылау жүйесін сандық технологиялар, жасанды интеллект және жаңа тәсілдер арқылы күшейту керектігін айтты.

Әлемдегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың ұлттық модельдері өте алуан түрлі және кейде бір-бірінен өте ерекшеленеді. Мәселен, Скандинавия елдерінде халық арасында заңға бағыну дәстүрлері соншалықты берік, онда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мамандандырылған органдар жоқ. Керісінше, Сингапур мен Гонконгта, сонымен қатар өз шенеуніктерінің сатылмайтындығымен танымал, тиісті мақсаттағы дамыған және жақсы жабдықталған құқық қорғау органдарының арқасында жетістіктерге қол жеткізілді.

АҚШ заңнамасында сыбайлас жемқорлық ұғымын кеңінен түсіндіру тән. Оған лауазымды тұлғаның азаматтардан немесе ұйымдардан, тіпті егер ол қандай да бір міндеттемелерге байланысты болмаса да, кез келген ақша алуы жазылады. Бұл «жалпы пара» деп аталады, 5 жылға бас бостандығынан айыру немесе алынған сома немесе екеуі бірге айыппұл салынады. Американдық заңгерлер бұл норманың болуын құптайды. Бұл лауазымды тұлғаларды парақорлық үшін жауапкершілікке тарту үшін үлкен маңызға ие екендігі атап өтілді. Бірақ Қазақстанда, Ресейде және ТМД-ның басқа мемлекеттерінде мұндай әрекеттер парақорлық болып саналмайды және жазаланбайды. Мемлекеттік қызметкердің коммерциялық фирмандан ақша алатынын бәрі білуі мүмкін, бірақ оларды алу мен осы фирманың пайдасына нақты әрекет ету арасындағы байланыс әлі дәлелденбеген, қылмыстық жауапкершілік жоқ.

Шамасы, қандай да бір мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқық қолдану практикасын салыстырып тексеру қажет эталон жоқ және болмауы мүмкін. Өркениетті әлемде қабылданған және кінәсіздік презумпциясы сияқты стандартты адам құқықтарына бағытталған қылмыстық сот төрелігінің негізгі постулаттары туралы айтудың мағынасы бар; сот төрелігін тек сот арқылы жүзеге асыру; қорғау құқығы, білікті заң көмегі және куәгерлердің иммунитеті; жеке тұлғаның, тұрғын үйдің және меншіктің қол сұғылмаушылығы; прокурор мен адвокаттың бәсекелестігі мен теңдігі; судьяның тәуелсіздігі; сот ісін жүргізудің жариялылығы және т.б. сонымен бірге пара алушы мен қазынашыны міндетті түрде қара басып озуы керек, өйткені оның әрекеттері қоғам мен мемлекетке айтарлықтай зиян келтірді, ал зардап шеккендердің кейде өздерін сезінбеуі кінәліні одан да қауіпті етеді.

Сыбайлас жемқорлық және оған қарсы тұрудың тиімді саяси құралдарын іздеу бүгінде әлемдегі ең өзекті ғылыми мәселелердің біріне айналды. Сыбайлас жемқорлық қылмыстардың

мән-жайларын, себептері мен технологиясын дұрыс түсіндіруге мүмкіндік беретін әдістемелік әдістерді әзірлеу және жергілікті жағдайларға бейімдеу өзекті міндет болып табылады.

Сыбайлас жемқорлықтың тар анықтамасы, онда ол модернизация бағытында батыстану деп түсінілетін «заңдылыққа» қарама-қайшы келеді, бүгінде қолайсыз. О.Де Сардан өтпелі қоғамдарда қолданылатын басқару тәжірибелерін зерттеу үшін «сыбайлас жемқорлық кешені» терминін қолданды. Мазмұнды түрде ол оған непотизмді, билікті асыра пайдалануды, мемлекеттік бюджетті ысырап етуді, бизнесті достықсыз иемденудің әртүрлі нысандарын, салық аударымдарынан жалтаруды, «ықпал ету саудасын» және т. б. Осы тұжырымдамамен жұмыс жасау оған батыстық емес менталитеті бар адамдардың мінез-құлқын анықтайтын әлеуметтік және саяси механизмдердің ерекшеліктерін жақсы түсінуге мүмкіндік берді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы демократиялық саясат аталған жағымсыз құбылыстарға қарсы тұруға арналған, оны қоғамдық пікір «жалпы пайда» қағидатына неғұрлым сәйкес деп санайды. Оның негізінде автохтонды халықтың басым көпшілігімен бөлісетін, тиісті құқықтық нормалармен және институттармен қорғалатын және қорғалатын моральдық-адамгершілік құндылықтар жатуы керек. Соңғысының міндеті-сыбайлас жемқорлықты дератализациялау.

Кейбір посткеңестік елдерде императив ретінде қабылданған қоғамның неолибералды Моделі бұл тапсырманы орындамағаны анық. Бірақ белгілі бір жағдайларда өте тиімді болуы мүмкін «төтенше жағдай» режимі (КСРО, Италия, Гонконг және Сингапурдың тәжірибесін еске түсіру жеткілікті), сонымен қатар панацея емес, өйткені қоғамды «мұздатуға» және «сақтауға» қабілетті, оны жаңашылдыққа қарсы иммунитетке ие етеді, көбінесе заңсыз жолдармен жол ашады.

Л.Н. Смирнованың пікірінше, төрт топ элементтерінің жиынтығы сыбайлас жемқорлықты ауыздықтауға көмектеседі. Біріншіден, бұл заңсыз әрекеттердің алдын алу және анықтау, ол үшін сыбайлас жемқорлықтан бас тарту мәдениетін құру, мүмкіндігінше шешім қабылдаудың дискрециялық әдістерін процедуралық әдістермен ауыстыру және Мемлекеттік басқарудың ашықтығын арттыру қажет.

Екіншіден, адам құқықтарының негізгі стандарттарын сақтай отырып, сыбайлас жемқорлықты тергеудің және дәлелдеудің озық әдістерін енгізу. Үшіншіден, кінәлілерді жазалау және ұрланған активтерді қазынаға қайтару, бұл сыбайлас жемқорлық әрекеттерін криминализациялауды, экстрадициялауды және халықаралық құқық қорғау ынтымақтастығын көздейді. Ақырында, төртіншіден, саяси конъюнктураға қарамастан заңды дұрыс қолдануға және ұзақ мерзімді перспективада сыбайлас жемқорлықты тежеуге қабілетті адал және сатылмайтын сыбайлас жемқорлыққа қарсы институттарды өсіру арқылы бүкіл жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз ету.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қолданыстағы әдістері мен практикасын зерделеу кезінде институционалдық, праксеологиялық, тарихи және компаративті әдістер, сондай-ақ формальды-құқықтық институттарды сипаттамалық-индуктивті талдау қолданылды. Сыбайлас жемқорлық қылмыстардың саны мен құрамы, сыбайлас жемқорлық схемаларын құру үшін негіз болып табылатын көлеңкелі экономиканың мөлшері бойынша ресми статистика деректерін сандық және сапалық түсіндіру пайдаланылды.

Қазақстанда 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап осы Қағидаларға жауап беретін жаңа қылмыстық іс жүргізу кодексі (ҚДЖК) жұмыс істейді, бұл бапта көрсетілген. 11, 14, 17-19, 22, 26-29. Жаңартылған ҚДЖК тергеуге сот бақылауын күшейтудің алғышарттарын жасады, ол үшін қылмыстық процесте нақты институт – тергеу судьясы пайда болды. Оған, атап айтқанда, куәгерлер мен жәбірленушілерден тікелей және қашықтықтан жауап алудың артықшылықтары берілген.

Соңғы норма республика үшін заңды роман болып табылады. Ол бейнебайланыс режимінде ғылыми-техникалық құралдарды пайдалануды көздейді. Ол үшін жергілікті сотқа дейінгі тергеп-тексеру органына осы ауданда немесе облыста тұратын/тұратын нақты адам шақырылады және процестік әрекетке қатысушылар тікелей трансляцияда оның айғақтарын тіркейді, ол туралы хаттама жасалады. Бұл процедураны тек прокурор, тергеуші немесе

анықтаушы ғана емес, сонымен бірге күдікті немесе оның қорғаушысы да бастауға құқылы. Алынған материалдарды тергеу судьясына:

- 1) электрондық жеткізгіштерге сақтауға (бекітуге);
- 2) уәкілетті органдардың сұрау салуы бойынша сақтауға және көрсетуге;
- 3) сотта пайдалануға рұқсат етіледі.

Бұл әдістер объективті себептерге байланысты (ҚР-дан тыс жерде тұрақты тұру, шетелде болу, денсаулығының ауыр жағдайы, қауіпсіздікті қамтамасыз ету, кәмелетке толмағандарға қайтадан психотравматикалық әсер етуді болдырмау қажеттілігі) кейінірек жауап алу мүмкін болмаған кезде қолданылады. Қытайдағы қылмыстық істерді қарау, әдетте, куәгерлердің сотқа келуінсіз өтеді. Тек әрбір жиырмасыншы процесте куәгерлер жеке қатысады. Мысалы, 2013 жылы Қытай Коммунистік партиясының Саяси бюросының бұрынғы мүшесі Бо Силайдың "тікелей эфирде" сыбайлас жемқорлық айыптары бойынша сот отырыстарына іс бойынша өткен тоқсан куәгердің үшеуі ғана қатысты және олардың барлығы прокурордың шақыруымен келді. Қалғандарының аудио және бейне форматтағы айғақтарын сот рұқсат етілген деп тауып, дәлел ретінде қабылдады. Оларға сілтемелер сот шешімінде қамтылған.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет іс жүргізу прокуроры 2 мен күдікті, айыпталушы немесе сотталушы арасында жасалатын ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісіміне (ЖСҚ) белсенді түрде жүгінеді. Инновация сотқа дейінгі іс жүргізуді жеңілдетуге, тергеу аппараты мен сот корпусына жүктемені азайтуға, түрме тұрғындарын азайтуға арналған. Еуропалық Одақтың, Ұлыбританияның және АҚШ-тың тәжірибесінен ПСС екі түрде болуы мүмкін екендігі белгілі: кінәні мойындау туралы мәміле және сот төрелігі туралы мәміле, соның арқасында аталған елдерде барлық қозғалған істердің 90% - дан астамы шешіледі. Қазақстанда сандар әлі де қарапайым. Соңғы жылдары осындай тәсілдермен аяқталған істердің шамамен 10% - ы аяқталды.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресшілердің қолында жасырын тергеу әрекеттері (ЖСҚ) сияқты пәрменді құрал да бар. Ұйымдасқан қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте NSD қолдану қажеттілігі мен заңдылығын Еуропалық адам құқықтары соты 2008 жылы Литваның Кайшядор ауданының бұрынғы прокуроры Раманаускастың пара алды деген айыппен істі қараған кезде мойындады. Еуропа Кеңесінің мүше мемлекеттері Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенцияға сәйкес өздерінің ұлттық заңнамасында осындай әдістерді қолдануды реттеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет қызметінің стратегиялық бағыттарының бірі тиісті құқық бұзушылықтардың алдын алу болып табылады. Еліміздің кез келген өңірінің тұрғыны сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлай алатын, сондай-ақ туындаған проблемаларды шешуде кәсіби құқықтық көмек ала алатын Sall-орталық ұйымдастырылды. Барлық жерде 1424 бірыңғай нөмірі туралы ақпаратты қамтитын түрлі баннерлер, билбордтар, бейнероликтер таратылады, оған кезекші офицермен байланысуға болады.

Мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметіне сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг тұрақты негізге алынды, олар оны Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі Ұлттық бюроның қызметкерлері жүргізуін күтпей-ақ өз бастамасы бойынша жүзеге асыра алады. Бұл жағдайда жұмыс тобы құрылады, оның міндеттеріне зерттеу нәтижелері туралы хаттама жасау кіреді. Онда тексеру қай жерде, қашан, кім және қай кезеңде жүргізілгенін, оның тақырыбына айналғанын, қандай бұзушылықтар анықталғанын және жолын кесу керектігін көрсету қажет. Қорытынды бөлімде сеніп тапсырылған мекеменің нормативтік-құқықтық және ұйымдық-басқару салаларындағы сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтауға және жоюға бағытталған шараларды жетілдіру бойынша ұсынымдар тұжырымдалуға тиіс. Хаттама сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің назарына жеткізіледі, ол оның орындалуын бақылауға міндетті.

Қазіргі жаһандану жағдайында экономикалық қатынастардың күрделенуі, цифрландыру үдерістерінің жеделдеуі, қаржылық операциялардың трансшекаралық сипат алуы экономикалық қылмыстардың жаңа нысандарының пайда болуына әкелуде. Осыған

байланысты мемлекет үшін экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі стратегиялық басымдыққа айналып отыр.

Зерттеу нәтижелері экономикалық қылмыстардың пайда болу себептері мен шарттары көбінесе құқықтық реттеудің әлсіздігімен, заңнаманың жүйесіздігімен, құқық қолдану тәжірибесіндегі олқылықтармен тікелей байланысты екенін көрсетті. Сондықтан экономикалық қатынастарды тиімді нормативтік-құқықтық реттеу – экономикалық қылмыстардың алдын алудың негізгі және шешуші тетігі болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қасым-Жомарт Тоқаев «Ұлттық Құрылтай», Қызылорда, 2026ж.
2. https://www.ktk.kz/kz/news/video/2026/01/20/299240/?utm_source
3. Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы, ҚР 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527>
4. Санникова И. Н. Экономическая безопасность: учеб. пособие. Алматы: Изд-во Бастау, 2021.
5. Приказ Председателя Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции от 19 октября 2016 г. «Об утверждении Правил проведения антикоррупционного мониторинга». [Электронный ресурс]. Bestprofi. Юрclub. Режим доступа: <http://bestprofi.com/home/document/1178833648?1> (дата обращения: 11.12.2021).
6. Белянская О. В., Чомаева А. А. Влияние цифровизации на процесс осуществления юридической деятельности // Актуальные проблемы государства и права. 2022. Т. 6, № 4. С. 488–495.